

Ogün Ürek*

Kant'ta İnsana Saygı Duyuma Eğitimi Özet

İnsan hakları konusunda verilecek bir eğitimin amacının dünyada yaşanan insan hakları ihlallerine son vermek için eylemde bulunma gerekliliğinin bilincini artırmak olduğu düşünülürse, böyle bir eğitimin temelinde, eğitim görende bir bilinç uyandırmak ya da eylemde bulunma isteği oluşturmak olduğu söylenebilir. Bu türden bir istemenin yapısına ve bu isteme temelinde ahlâksal bir eğitimin amacı ve metoduna ilişkin olarak ortaya koyduğu düşünceleriyle insan hakları eğitimine ilişkin önemli belirlemelerde bulunan filozof ise Kant'tır. Kant, "iyi isteme", "ahlâk yasası" ve özellikle de "ahlâk yasasına saygı duygusu" kavramları temelinde ortaya koyduğu ahlâksal eğitim anlayışıyla insan hakları eğitiminin amacı ve metodunun ne olması gerektiğine ışık tutar. Kant'a göre ahlâk yasasının öznesi insan olduğundan insana saygı duygusu olarak da nitelendirilebilecek olan saygı duygusu, ahlâk yasasının istemeyi belirleme amacıyla kendisinden önce gelebilecek olan bütün eğilimleri engellemesiyle ortaya çıkan, dolayısıyla tutkusal olarak nitelendirilen diğer bütün duygulardan ayrı olan a priori bir duygudur. Saygı duygusunun bu özelliği, onun eylemlerde saf pratik aklın tek güdüsü olarak etkide bulunmasını sağlar.

Kant'a göre insana saygı, ahlâksal bir eğitimin gerçekleşmesinin de tek koşuludur. Çünkü ahlâksal bir eğitimin amacı, insanın bir olanağı olarak insana saygı duygusunu ortaya çıkarmaktır. Bu da, ancak ahlâklılık insan kalbi üzerine saf ahlâksal güdüler olarak sunulursa olanaklıdır. Kişinin kendi mutluluğundan çıkan güdülerin her karışması, ahlâk yasasının insan kalbini etkilemesine bir engeldir. Bu nedenle, kişinin duyusalılığı üzerinde ahlâk yasasına saygı güdüsünün etkili olabilmesi için, kişiye ahlâksal bakımdan iyi eylem örnekleri vererek, onun buna doğrudan ilgi duymasını sağlamak gerekir.

Anahtar Terimler: İnsan, Eğitim, Hak, Saygı, Kant, İsteme.

L'éducation de respecter l'homme chez Kant Resume

Si l'on pense que le but d'une éducation concernant les droits de l'homme peut être défini comme l'augmentation de la conscience de la nécessité de l'action pour mettre un point final aux transgressions de ces droits, on peut dire qu' à la base de cette éducation se trouve le désir d'éveiller la conscience chez l'éduqué ou encore

le désir de pousser celui-ci à l'action. Le philosophe qui par ses déterminations importantes dans le domaine de l'éducation des droits de l'homme, c'est Kant qui a placé à la base de la méthode et du but éthique en définissant la structure d'une telle volonté. Kant apporte une lumière définitive à une éducation éthique avec ses concepts de "la bonne volonté", de "la loi morale" et du "respect envers la loi morale". Pour Kant, dans la mesure où le sujet de la loi morale est l'homme, le sentiment du respect est un respect pour l'homme; il s'agit d'un sentiment "a priori", complètement séparé des autres sentiments passionnels, puisque son origine est dans la détermination volontaire, par la loi morale, de toutes les tendances. Cette particularité du sentiment de respect, lui permet de fonctionner comme le seul motif de la raison pure pratique dans toutes ses actions.

Pour Kant, le respect pour l'homme est la seule condition de réalisation d'une éducation morale. Car le but d'une telle éducation est de révéler le sentiment de respect pour l'homme comme une de ses possibilités. Cela n'est possible que si l'on pose la moralité comme des motifs purement moraux chaque fois que les motifs personnels visant le bonheur propre se mêle aux autres, la loi morale est empêchée. C'est pour cette raison que l'on doit donner de bons exemples moraux à une personne de manière à obtenir l'efficacité de la loi morale sur les sentiments égoïstes; C'est comme cela que le sujet éprouvera directement cette loi-là.

Les mots clé: l'homme, l'éducation, le droit, le respect, Kant, la volonté.

Bir insan için insanların haksızlığa uğradığını ve nasıl uğradığını görmek en acı deneyimlerden birini oluşturur. Bu deneyimin insana verdiği duygudan dünyada insan haklarının bundan sonra çiğnenmesini engelleyecek bütün yolları deneme arzusu doğar. Ama bu durumda da önyargılar, ideolojiler, yerleşik eski ve hatta yeni ayrıcalıklar yolları tıkar. (Mercier 1996: 175) Tıkanan yolları açmanın en temel aracı ise eğitim, özellikle de insan hakları konusunda verilecek bir eğitimidir.

İnsan haklarını korumada başarı sağlanması bir yandan hukuka, diğer yandan da insan hakları bilincinin bütün insanlarda yerleşmesine bağlıdır. İnsanlarda bu bilincin yerleşmesi öncelikle kişilerin bu hakların farkında olmalarına, yani insan hakları konusunda bilgi sahibi olmalarına, bu hakların neden korunması gerektiğinin bilincine varmalarına ve onların nasıl korunabileceğini bilmelerine bağlıdır. Bunu sağlamanın yolu da yine "insan hakları eğitimi"dir. (İnsan Hakları Eğitimi Onyılı Ulusal Komitesi 1999: 11)

Buna dayanarak insan hakları eğitiminin amacının, dünyada yaşanan insan hakları ihlallerine son vermek için eylemde bulunma gerekliliğinin bilincini arttırmak olduğu söylenebilir¹. Dolayısıyla buna bağlı olarak denebilir ki, insan hakları eğitiminin

¹ Viyana Kongresi Tutanakları: 1993'te Viyana'da toplanan "İnsan Hakları Dünya Konferansı"nda kabul edilen *Viyana Bildirgesi ve Eylem Programının* bir bölümü de insan hakları eğitimine ayrılmıştır. Bildirgede "insan hakları eğitim-öğretiminin ve halkın bilgilendirilmesinin, topluluklar arasında uyumlu ve istikrarlı ilişkileri güçlendirmek ve karşılıklı anlayışı, hoşgörü ve barışı teşvik etmek için zorunlu" olduğu dile getirilmiş (par.78): "cehaletin ortadan kaldırılması için ülkelerin çalışmalarını ve eğitimlerini, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine ve güçlendirilmesine doğru yönlendirmeleri gerektiği" vurgulanarak, "bütün ülkeler(e) ve kuruluşlar(a), resmi ve özel bütün öğrenim kurumlarının müfredat

temelinde, eğitim görende bir bilinç uyandırmak ya da insan hakları ihlallerine son vermek için eylemde bulunma isteği oluşturmak yatmaktadır. (Kuçuradi 1999: 385) Çünkü "insan haklarının neyin istemi olduklarını, aynı zamanda da bu istemi kime yönettiklerini biliyorsak, her an herkesçe herkes için neden korunması gerektiğini de bilmiş oluruz. Bunu biliyorsak, aynı zamanda başkalarını insan haklarını çiğnedikleri için suçlamaya, kendi çiğnemelerimizi ise örtbas etmeye neden bunca hazır olmamamız gerektiğini de bilmiş oluruz. Bunu biliyorsak, her kişinin bu kendi başına amaç olan devredilmez haklarının, neden toplumsal ve siyasal kararın temeli yapılmaları gerektiğini de bilmiş oluruz. İnsan haklarının neyin istemi olduklarını biliyorsak, tek tek hakların içeriğini belirlemek için sağlam bir temel bulabiliriz". (Kuçuradi 1996: 4)

İnsan hakları eğitiminin temeli olarak insan haklarını korumayı isteme noktasında oluşturulacak bir istemenin nasıl bir isteme olması gerektiğine, böyle bir istemenin dayandığı varlıksal yapıya ve böyle bir varlıksal yapının nasıl olup da insanın değerliliği ve insana saygı düşüncelerine temel oluşturduğuna ilişkin olarak ortaya koyduğu etik görüşüyle önemli belirlemelerde bulunan filozof ise Kant'tır. Kant'ın özellikle "iyi isteme"ye (özgür istemeye) ve iyi istemeyi ortaya çıkaracak ahlâksal bir eğitime ilişkin söyledikleri insan hakları eğitimi ve insan haklarını korumada eğitilende oluşturulacak bir istemenin yapısı noktasında çok temeldir.

*

Kant'a göre "dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez". (1982: 8) Bütün doğa vergisi yetenekler ya da mizaç özellikleri iyi istemenin kendisi için yararlı olsalar ve bu istemenin işini kolaylaştırsalar da bunun dışında kendilerinin bir iç, koşulsuz değeri yoktur ve hep iyi bir istemeyi gerektirirler. Dolayısıyla iyi isteme, kayıtsız şartsız iyi olan tek istemedir.

Kant'ta istemenin varlıksal temeli akıldır². Saf akıl iyi istemeyi, yani özgür istemeyi özgürlük idesinin varlığı aracılığıyla olanak olarak kendinde taşır. Yapısı gereği saf akıl da formel (biçimsel) bir yapıya sahip olduğundan, başka bir ifadeyle bütün akıl sahibi varlıklarda akıl aynı yapıda olacağından, bütün akıl sahibi varlıklar böyle bir iyi isteme olanağını kendinde taşıyacaktır. Bu nedenle Kant'ta iyi isteme, biçimsel olan saf akıldaki özgürlük idesi aracılığıyla varlıksal temele sahip olduğundan, bu bakış açısıyla da iyi istemenin koşulsuz tek isteme olduğu kanıtlanmış olur. Çünkü her türlü koşul bir

programlarına insan hakları, insancıl hukuk, demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularını dahil etme" çağrısı yapılmıştır (par 79). (Gedik 1999: 90)

² Kant'ta transzendenal bir yeti olarak akıl, bazı kavramları (:ideleri) ve ilkeleri üretir. Akıl bu ilkeleri (bunlar üç tanedir: Özgürlük, Tanrı ve Ruhun Ölümsüzlüğü ideleri) transzendent ilkelerdir, yani mümkün deneyin sınırlarının ötesinde olan ilkelerdir. Gerçi bunlar "gerçek ilkelerdir"; ama gerçeklikleri teorik aklın alanında -bilme alanında- bir gerçeklik değildir; pratik aklın alanında -eylem alanında- gerçekliğe sahiptirler. Kant "'ide' derken, nesnelere hiçbir deneyde verilemeyecek olan zorunlu kavramları anlıyorum" (1982: 81) der. Dolayısıyla Kant'ta ide "deney olanağını aşan bir akıl kavramı" (1905: 308) dir. Bu nedenle de akıl ideler yetisi olduğundan biçimsel bir yapıya sahiptir.

içeriği varsayar. Koşulsuz olansa hiçbir içeriği taşımayan kendi olanağını kendinde taşıyan bir biçimselliği varsayar³.

Temelini aklın varlık yapısında bulan böyle bir isteme, insanın özel amacını, tür olarak insana ait olan ödevleri gerçekleştirmeyi istemedir. İyi isteme, ödev olduğunun bilinciyle, ödevden dolayı eylemde bulunmayı istemedir. Ama tür olarak insanın ödevi ya da Aristoteles'in ifadesiyle işi nedir? Kant, bu soruyu cevaplandırıldığında akıl sahibi varlıkların eylemlerinin ahlâksal değerini belirlemede ölçü olabilecek yasayı da ortaya koyacaktır. Ona göre, böyle bir yasa bütün akıl sahibi varlıklar için nesnel geçerliliğe sahip nitelikte bir yasa olabilir. Bütün akıl sahibi varlıklar için geçerli olabilecek nitelikteki yasayı ortaya koyma çabasında ise Kant, bütün içerikli pratik ilkeleri bir kenara iter. Çünkü "arzulama yetisinin bir nesnesini (içeriğini), istemeyi belirleyen neden olarak varsayan bütün pratik ilkeler istisnasız olarak deneyeldirler ve pratik yasalar sağlamazlar". (Kant 1994: 23) Böylece Kant, bütün akıl sahibi varlıkların istemesini belirleyebilecek olan bir yasanın, ancak, istemenin içeriği bakımından değil, sırf biçimi bakımından belirlenmesinin bir nedenini taşıyan nitelikte bir yasa olabileceğini ortaya koyar. Bu yasa da bir tektir ve şu şekilde dile getirilebilir: "Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi⁴, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin". (a.g.e., 35) Kant, "ahlâk yasası" dediği bu yasayı temele alarak "pratik buyruğu" da şu şekilde ortaya koyar: "Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun". (Kant 1982: 46)

Kant'a göre istemenin içerikli bir yasaya boyun eğmesinden çıkabilecek olan bütün tutkusal duyguları bir kenara itildiğinde, geriye eylemin genel yasaya uygunluğundan başka bir şey kalmaz. Pratik bir yasa ancak biçimsel olabilir ki, bu özellik de ancak ahlâk yasasında vardır. İstemenin görünüşler dünyasının doğa yasalarından, yani nedensellik yasasından bağımsız olması ise bize negatif özgürlük⁵ kavramını verdiğinden özgür bir istemeyi belirleyen neden de ancak biçimsel olan ahlâk yasası olabilir. Özgürlük ahlâk yasasının koşuludur. Çünkü "özgürlük ahlâk yasasının varlık nedeni

³ Kant'ta koşulsuz olan ile koşullu olan ayrımı en iyi ifadesini kesin ya da koşulsuz buyruk ile koşullu buyruk ayrımında bulur. Kant'a göre koşulsuz buyruk, kendisini sınırlayan hiçbir koşulu içermediğinden biçimsel bir yapıya sahiptir. Oysa koşullu buyruklar, insanın ulaşmayı istediği ya da isteyebileceği başka bir şeye araç olarak olanaklı bir eylemin, yani içeriğinin zorunluluğunu ortaya koyar. (Kant 1982: 30-37)

⁴ Kant'a göre "maksim, istemenin öznel ilkesidir; nesnel ilke (yani akıl arzulama yetisine tam egemen olsaydı, bütün akıl sahibi varlıklar için öznel olarak da pratik ilke işini görecekti) ise pratik yasadır". (1982: 16) Başka bir yerde ise şunları söyler Kant: "Pratik ilkeler, altına birçok pratik kuralın girdiği genel bir isteme belirlemesini taşıyan önermelerdir. Taşdıkları koşul, özne tarafından yalnız kendi istemesi için geçerli görüldüğünde, öznelirdirler ya da maksimlerdir; bu koşul, nesnel, yani her akıl sahibi varlığın istemesi için geçerli olarak tanımlandığında ise, nesnelirdirler ya da pratik yasalardır". (Kant 1994: 21)

⁵ Kant, özgürlüğü, negatif ve pozitif anlamda özgürlük olarak ikiye ayırır. Negatif özgürlük, akıl sahibi olmaları bakımından, canlı varlıkların bir tür nedenselliği olan istemenin, onu belirleyen yabancı nedenlerden bağımsız olarak etkili olabilme özelliğidir. Pozitif anlamda özgürlük, yani isteme özgürlüğü ise, doğa yasalarına bağlı bir istemenin özelliği olmamakla birlikte, bundan dolayı hiç de yasadışı değildir. Özgür bir isteme ahlâk yasası altında olan bir istemdir. (Kant 1982: 64)

(ratio essendi), ahlâk yasası da özgürlüğün bilgi nedeni (ratio cognosendi) dir". (Kant 1994: 4) Başka bir ifadeyle, ahlâk yasası daha önce aklımızda açıkça düşünülmüş olmasaydı, özgürlük gibi bir şeyi (kendi içinde çelişme taşımasa bile) kabul etmekte hiçbir zaman kendimizi haklı göremezdik. Ama özgürlük de olmasaydı, içimizde ahlâk yasasıyla hiç karşılaşmazdık.

Kant'a göre, eylemlerin bütün ahlâksal değerini belirlemede tek ölçüt olan ahlâk yasası, aynı zamanda özgür istemeyi doğrudan belirleyecek nitelikte olan tek yasadır. Çünkü "istememin belirlenmesi, ahlâk yasasına uygun olmakla birlikte ne türden olursa olsun yalnızca bir duygu -ahlâk yasası istememin yeterli bir belirlenme nedeni olabilsin diye, varsayılması zorunlu olan bir duygu- aracılığıyla oluyorsa, yani yasa uğruna olmuyorsa, o zaman eylem gerçi yasalılık içerecek, ama ahlâklılık içermeyecektir". (a.g.e., 79) Ahlâk yasasının istemeyi belirlemede önemli olan, istememin özgür olarak, yalnızca duyusal eğilimlerin etkisinden uzak olarak değil, aynı zamanda bu eğilimleri geri çevirerek ve yasaya aykırı olduğu takdirde her türlü eğilimi engelleyerek, yalnızca yasayla belirlenmesidir. Ahlâk yasası, yapısından dolayı istemeyi belirleme amacıyla kendisinden önce gelebilecek olan bütün eğilimleri -ben sevgisini özellikle de kendini beğenmişliği⁶- engellediğinden, yani kişiyi kendi gözünde küçük düşürdüğünden, en büyük saygının konusudur. Bu saygı, ahlâk yasasına karşı duyulan bir saygı olduğu için de, Kant, bu duyguya "ahlâk yasasına saygı duygusu"⁷ der. (a.g.e., 82)

Kant'ta saygı duygusu, ahlâk yasasından önce gelen bir duygu değildir; aksine ahlâk yasasının eğilimleri engellemesiyle ortaya çıkan bir duygu olduğundan, tutkusal olarak nitelendirilen diğer bütün duygulardan ayırılır. Dolayısıyla ahlâk yasasına saygı duygusu, deneysel kaynaklı olmayan, düşünsel bir nedenin uyandırdığı bir duygu olduğundan, a priori olarak bilinebilecek ve zorunluluğu doğrudan kavranacak olan tek duygudur. (a.g.e., 82)

⁶ Kant'a göre "eğilimlerin hepsi birlikte **bencilliği** (*solipsismus*'u) oluştururlar. Bu, ya **ben sevgisinin**, kişinin kendisi için her şeyin üstünde gelen bir **iyi olmayı dilemesinin** (*philautia*) ya da **kendi kendisinden hoşlanmasının** (*arrogantia*) bencilliğidir. İlkine özellikle **öz-sevgisi**, sonuncusuna **kendini beğenmişlik** denir". (1994: 81) Saf pratik akıl, ben sevgisini doğal ve ahlâk yasasından önce içimizde kıpırdayan bir şey olarak, sırf yasaya uygunluk koşuluyla sınırlamakla onu yalnızca **engellemiş** olur. Oysa kendine değer vermenin, ahlâk yasasına uygunluktan önce gelen bütün istemleri önemsiz ve geçersizdir. Bu nedenle de kendini beğenmişliği saf pratik akıl **yerle bir eder**.

⁷ Saygının bir duygu olduğuna ilişkin yaptığı bu saptamada Kant, kendisine yöneltilebilecek bir karşı çıkışı da şu şekilde cevaplandıracaktır: "Bana **saygı** sözcüğünü kullanmakla, aklın bir kavramıyla soruya açıklık getirecek yerde, karanlık bir duygu arkasına sığındığım söylenerek, karşı çıkılabilir. Ne var ki, saygı bir duygu olsa bile, etkilenmekle **duyulan** bir duygu değil, aklın bir kavramı aracılığıyla **kendi kendine yaşanan**, bundan dolayı da eğilimin ya da korkunun yarattığı ilk türden bütün duygulardan türce ayrılan bir duygudur. Kendim için bir yasa olarak tanıdığımı, saygıyla tanıyorum. Bu da, duyularımın başka herhangi bir etkileme aracılığı olmadan, istememin **bir yasa altında bulunduğu** bilincinden başka bir şey demek değildir. İstememin yasa tarafından belirlenmesinin ve bunun bilincinin adı **saygıdır**; öyle ki bu saygı, yasanın özneye **etkisi** olarak görülür, **nedeni** olarak değil. Aslında saygı, ben sevgimi yıkan bir değer tasarımıdır; dolayısıyla ne eğilim ne de korku nesnesi sayılabilecek bir şeydir, her ne kadar bunların her ikisi de denk düşen bir şey taşıyorsa da. Saygının **nesnesi** yalnız ve yalnız **yasadır**, hem de **kendi kendimize**, üstelik kendi başına zorunlu imişçesine kabul ettirdiğimiz yasa". (Kant 1982: 16-17)

Kant'a göre saygı, yalnız ahlâk yasasına karşı duyulan bir duygu olduğundan ve ahlâk yasasının öznesi de insan olduğundan, yalnız kişilere yönelir, hiçbir zaman şeylere yönelmez. Saygı, insana saygıdır. Çünkü saygı, temelini saf akılda bulan a priori bir duygu olduğundan her zaman içkindir; oysa tutkusal duygular aşkındır, dolayısıyla da her zaman şeylere yönelirler. Bir kişi, en sıradan insanda bile bir dürüstlük olduğunu fark ederse, istese de istemese de o dürüst kişiyi saygı duymaktan kendini alamaz. Çünkü iyi olan her şey insanda her zaman eksiklik gösterir ve o dürüst kişinin eylemini kişi kendi eylemiyle karşılaştırdığında, kendini beğenmişliği yerle bir eden bir yasanın yasaya uygun eyleminin başarılabilirliğini eylemde görmüş olur. Zira "bir kişiye duyulan bütün saygı, aslında, bize örneğini verdiği yasaya (dürüstlük yasasına vb.) saygıdır". (Kant 1982: 17)

En sıradan insanın bile kendinde insana saygı duygusunu olanak olarak taşıdığı ileri süren Kant, bu paralelde, saygıya ilişkin olarak şöyle bir genellemeye varır: "Doğal yapımızın yüceliğini, aynı zamanda davranışımızın bu yapıya uygunluğu bakımından gösterdiği eksikliği fark ettirmekle, böylece de kendini beğenmişliği yerle bir etmekle, gözlerimizin önüne seren bu saygı uyandıran kişilik idesi, en sıradan insan için bile doğaldır ve kolayca fark edilir". (Kant 1994: 96)

Ahlâk yasasına saygı duygusu, akıl tarafından meydana getirilen bir duygu olduğundan, eylemler konusunda yargıda bulunmaya ya da ahlâk yasasına temel sağlamaya yaramaz; yalnızca yasayı kendinde maksim haline getirmek için güdü⁸ olarak iş görür. Ancak Kant'a göre şu noktaya dikkat etmek gerekir: "Saygı, duygu üzerinde bir etki, dolayısıyla akıl sahibi bir varlığın duyusalılığı üzerinde bir etki olduğuna göre, bu da duyusalılığı, dolayısıyla ahlâk yasasının kendilerini saygı duymakla yükümlü kıldığı böyle varlıkların sonluluğunu varsayar ve en yüksek ya da her türlü duyusalılıktan arınmış olan bir varlığın, dolayısıyla duyusalılığın pratik akla engel de olamayacağı bir varlığın yasaya saygısından söz edilemez". (a.g.e., 84) Ahlâk yasasına saygı duygusunun güdü olarak öznenin duyusalılığında etkide bulunmasını sağlayan ana koşul, akıl sahibi varlığın sonlu olması ve dolayısıyla duyusalılıktan yana koparmayacağı bağları olmasıdır. Çünkü güdü kavramının temelinde "çıkâr" kavramı vardır; dolayısıyla güdü kavramı ancak akıl sahibi varlıklara yüklenebilir. Akıl sahibi varlığın da iki tür çıkârı vardır: Eğilimlerini giderme anlamındaki çıkârı ve düşünsel anlamdaki çıkârı, yani ahlâksal çıkârı. Ahlâk yasasına saygı güdüsü, akıl tarafından tasarımılandığından, ahlâksal çıkâr, duylulara bağlı olmayan bir çıkardır. Oysa eğilimleri giderme anlamındaki çıkâr, duylulara bağlıdır, hep arzulama yetisinin bir nesnesine yöneliktir. Ahlâkça iyi bir istemenin güdüsü, öznenin duyusalılığını etkilediğinden, insan başka bir çıkârı olmaksızın, yalnızca yasayla belirlendiğini görür ve ahlâksal çıkârının bilincine varır.

Görüldüğü gibi, Kant'ta insanın ahlâksal çıkârı ahlâk yasasında olduğundan ve ahlâk yasası da son çözümlenmede kesin bir şekilde insanı araç olarak değil, amaç olarak görerek eylemde bulunmayı istemeyi buyurduğundan, insanın ahlâksal çıkârı insanın değerliliği düşüncesinde temellenir. Kant'a göre insan bir "şey" olmadığından, akıl sahibi varlık olması nedeniyle kendi başına amaç olan bir varlık olduğundan, şeylerde

⁸ Kant'a göre *güdü* (elater anima), doğal yapısından dolayı, akli nesnel yasaya zorunlulukla uygun olmayan bir varlığın istemesinin öznel belirlenme nedenidir. (1994: 84)

olduğu gibi *fiyatı* değil, *değerliliği* söz konusudur. Çünkü “fiyatı olanın yerine, eşdeğer olarak başka bir şey de konabilir; (oysa) her türlü fiyatın üstünde olan, dolayısıyla eşdeğeri olmayan (ise) değerlidir”. (Kant 1982: 52)

Kant'a göre eylemlerinin ahlâksal değeri için ahlâk yasasını temel ölçüt olarak alan özgür kişi, yani ahlâksal çıkarının yalnızca ahlâk yasasıyla belirlendiğini gören, ahlâksal çıkarını insanın değerliliğinin bilincinde bulan kişi, ahlâksal bir eğitimin temel amacı olmalıdır. Bu çerçevede Kant'ın doğa alanı ile özgürlük alanı ayırımına paralel olarak birbiriyle ilişkisinde iki tür eğitimi ayırdığı görülür. Ona göre fiziksel eğitim; bedeni, doğası bakımından gidebileceği son noktaya kadar eğitmeyi amaç edinirken, ahlâksal eğitim, ruhu özgürleştirmeyi amaçlar. (Kant 2006: 81) Başka bir ifadeyle, insan hem tıpkı atlar ve köpekler gibi alıştırılıp uysallaştırılarak mekanik biçimde öğretimden geçirilebilir, hem de aydınlatılabilir. (a.g.e., 40) Fiziksel eğitimde her şey egzersiz ve disipline bağlıdır; çocuğun herhangi bir maksimi öğrenmesine gerek duyulmaz, başkalarının kılavuzluğunu takip etmesi yeterlidir. Oysa ahlâksal eğitim örnekler, tehditler ve cezalandırmalar üzerine oturtulursa her şey bozulacaktır; o zaman da geriye yalnızca disiplin kalacaktır. Ahlâksal eğitimde çocuğun yalnızca alışkanlıktan değil, kendi maksimlerinden dolayı doğru davranıp davranmadığını ve yalnızca doğru davrandığını değil, aynı zamanda doğru olduğu için doğru davrandığını görmemiz gerekir. (a.g.e., 89)

Kant'a göre eğitim, ahlâksal niyeti örneklerle canlı bir biçimde serimlemekle, istemenin saflığına -saf olabildiğine- dikkati çekme işidir. (1994: 173) Ancak gençliği eğitenler, eğitimiyle sorumlu oldukları öğrencilerini ahlâksal iyinin yoluna sokmak için, her ne kadar eylemlerin ahlâksal içeriğinin farkına varma konusunda, öğrencilerinin yargılamalarını harekete geçirmeye çalışsalar da, yanlış bir yol izlemektedirler. Hiçbir zaman çocukları coşturarak, onlarda heves uyandırarak, eylemleri soylu, büyük, övgüye değer diye nitelendirerek çocuğun ruhsal yapısına ulaşamaz. Çünkü çocuklar, en sıradan ödevi gözlemlenme ve ona ilişkin yargıda bulunmada daha oldukça geride oldukları için, bu, onları erkenden palavracı yapmaktan başka bir işe yaramaz. (a.g.e., 169) “Eylemlere soylu, yüce, büyük diyerek, insanları onları yapmaya itelemek, ahlâksal yobazlıktan ve kendini beğenmişliği arttırmaktan başka bir şey değildir”. (a.g.e., 93) Çünkü boş dilekler ve ulaşılmaz yetkinlik özelemleri üzerine kurulan şeyler, aşkın büyüklük duygularına çok pay vererek önemsiz olacak derecede küçük görünen sıradan ve taşınabilir yükümlülükleri taşıma gereğini duymayan roman kahramanları ortaya çıkar. (a.g.e., 167) Eylemlerimizde övgüye değer olma gibi böbürlenmeye götüren herhangi bir özellik görebiliyorsak, demek ki güdüye ben-sevgisi karışmış, duyusallık yönünden bir destek almıştır. (a.g.e., 171) Dolayısıyla eğitim bu şekilde yapıldığında, yalnızca çocukların birbirleriyle yarıştıkları bir yargı gücü oyunu olarak kalır. Bu nedenle, gençliği eğitme sorumluluğunu üzerine alanlar, öğrencilerine fazla övülecek eylem örnekleri yerine, her şeyi yalnızca ödev ve bir insanın kendisine kendi gözünde verebileceği ve vermesi gereken değeri, ödevinin aksini yapmamış olmasının bilincine bağlamalıdır. Böyle bir yol izlendiğinde ise, eğitmenler, henüz olgun olmayan çok genç insanların bile bu konuda çok kısa zamanda keskin bakışlı olduğunu ve yargı güçlerini geliştirmeye yatkın olduklarını göreceklerdir. (a.g.e., 169)

Ahlâksal bir eğitimin amacı, insana kendi değerini duymayı öğretmek, yani insanda olanak olarak bulunan ahlâk yasasına saygı duygusunu ya da insana saygı duygusunu

ortaya çıkarmak ve onun duyular dünyasına ait bir varlık olmasının ötesinde düşünülür dünyaya da ait bir varlık olduğunu göstermektir. Bu da, ancak ahlâklılık insan kalbi üzerine saf ahlâksal güdüler olarak sunulursa olanaklıdır. Çünkü kişi ancak bu etkilenim sonucunda, muhakkak yerine getirmesi gerektiğine inandığı ödevlerini sırf eğilimlerinden dolayı yerine getirmediğinde kendini acı acı kınar ve düşünülür dünyanın yasası olan ahlâk yasasını kendinde bilinçlendirir. Bu nedenle, ahlâklılık ne kadar saf olarak sunulursa, onun insan kalbi üzerindeki gücü de o kadardır. Kişinin kendi mutluluğundan çıkan güdülerin her karışması, ahlâk yasasının insan kalbini etkilemesine bir engeldir.

Kant'a göre, kişinin ahlâksal eğitiminde öncelikle yapılması gereken şey şudur: "Ahlâk yasasına göre yargıda bulunmayı, kendi eylemlerimizi olduğu kadar başkalarının da özgür eylemlerini gözlemlemeyi izleyen doğal bir uğraşı, adeta bir alışkanlık haline getirmek ve onu, önce eylemin nesnel olarak ahlâk yasasına uygun olup olmadığını, uygunsu hangisine uygun olduğunu sorarak keskinleştirmek". (a.g.e., 171) Sonra da, kişinin duyusalılığı üzerinde saf pratik aklın güdülerinin, yani ahlâk yasasına saygı güdüsünün etkili olabilmesi için, ona, ahlâksal bakımdan iyi eylem örnekleri vererek, kişinin buna doğrudan ilgi duymasını sağlamak gerekir. Dolayısıyla kişi, doğal yeteneklerini geliştirmeyi ödev saydığından örnek olarak gösterilen eylemi yapan kişiye sanki bir yasanın örneğini görür ve onun gibi olmayı tasarlar. (Kant 1982: 17)

Bu noktada Kant, on yaşındaki bir çocuğun bir öğretmenin rehberliği olmaksızın, kendisine ahlâksal bakımdan iyi eylem örneği verilerek onun duyusalılığı üzerinde saf pratik güdülerin nasıl etkili olduğunu göstermeye çalışır. Kant'a göre, örneğin on yaşındaki bu çocuğa suçsuz ama güçlü bir kişiye (diyelim İngiltere Kralı VIII. HENRY'nin suçladığı ANNE BOLEYN gibi bir kişiye) iftira edenlere katılmaya zorlanan dürüst bir adamın hikayesi anlatılsın. Bu adama büyük armağanlar ya da yüksek mevki önerilerinde bulunulur, o bunları reddeder. Bu, dinleyen çocuğun ruhunda tasvip ve takdir uyandıracaktır. Bununla birlikte diyelim ki, iftiracılar arasında, onunla arkadaşlıklarını kesen en iyi arkadaşları vardır, malı mülkü olmayan bu kişiyi mirastan yoksun bırakmakla tehdit eden yakın akrabaları vardır, hatta onu yaşamını yitirmekle tehdit eden bir prens vardır. Yine aynı zamanda, acı çekmesi tam olsun diye, binbir gereksinim ve yoksullukla karşı karşıya kalan ailesi, ona boyun eğmesi için yalvarmakta olsunlar. Diyelim ki, bu kişi doğru bir insan olmakla birlikte, katı, duygudaşığa kapalı ve kendi gereksinimlerine karşı duyarsız bir insan olmamasına karşın, yine de dürüst olma kararına hiç bocalamadan ve duraksamadan sadık kalmış olsun. İşte o zaman Kant'a göre, dinleyici çocuk, adım adım, takirden hayranlığa, hayranlıktan şaşkınlığa, sonunda da en büyük saygıya ve kendisinin de öyle bir adam olabilmenin ateşli arzusuna ulaşacaktır. Buradaki erdem herhangi bir şey sağladığı için değil, bu kadar pahalıya mal olduğu için bu kadar değerli olacaktır. (Kant 1994: 168)

*

Sonuç olarak, görüldüğü gibi, Kant'ın, amacı insanın bir olanağı olarak insana saygı duygusunu ortaya çıkarmak olan ahlâksal eğitimin bu amacına ve bu amacı gerçekleştirmeye yönelik metoduna ilişkin söyledikleri, insan hakları eğitiminin amacının ve metodunun ne olması gerektiğine ilişkin aydınlatıcı bir temel sağlamaktadır. Bu temele göre, insan hakları eğitiminin amacı, kişinin kendine saygısı merkezinde tür olarak insana saygı duymasını sağlamak, yani insana kendi değerini duymayı öğretmektir. Eğitilende insan olma bilincini uyandırmak ve yalnız kendi haklarını değil, insan

haklarını korumayı “içtenlikle ister” duruma gelmesi için ona yardımcı olmaktır. Bu da, ancak ahlâklılık insan kalbi üzerine saf ahlâksal güdüler olarak sunulursa olanaklıdır. Bu nedenle, kişinin duyarlılığı üzerinde ahlâk yasasına saygı güdüsünün etkili olabilmesi için kişiye ahlâksal bakımdan iyi eylem örnekleri vererek, onun buna doğrudan ilgi duymasını sağlamak gerekir.

Kaynaklar

- GEDİK, N. (1999) *Felsefe Açısından Temel İnsan Hakları Belgeleri*, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- (1999) *İnsan Hakları Eğitimi Türkiye Programı 1998-2007* Ankara: İnsan Hakları Eğitimi Onyılı Ulusal Komitesi Yayınları.
- KANT, I. (1905) *Critique de la raison pure*. (Çev.A.Tremesaygues, B.Pacaud, De A.Hannequin) Paris: Librairie Félix Alcan.
- KANT, I. (1982) *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Çev: İ. Kuçuradi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- KANT, I. (1994).*Pratik Aklın Eleştirisi*. (Çev: İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- KANT, I. (2006) *Eğitim Üzerine*. (Çev: Ahmet Aydoğan) İstanbul: İz Yayıncılık.
- KUÇURADI, İ. (1996) “Açılış Konuşması” (s. 3-6). *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*.(Hazırlayan: İ. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- KUÇURADI, İ. (1999) “İnsan Hakları Eğitimi ve Dayanışma İçin Eğitim: Eğitimcilerin Eğitimi” (s.385-390). *50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları*. (Hazırlayanlar: İ. Kuçuradi, B. Peker). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- MERCİER, A. (1996) “Kapanış Konuşması” (s.175-177). *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, (Hazırlayan: İ. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.